

Jakub Wódka, *Polityka zagraniczna Turcji. Uwarunkowania wewnętrzne oraz podmioty decyzyjne*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2012, ss. 323.

Wspomniana w tytule recenzji książka została wydana przez Instytut Studiów Politycznych oraz Wydawnictwo TRIO. Autor jest absolwentem wydziału stosunków międzynarodowych w Szkole Głównej Handlowej oraz turkologii na Wydziale Orientalistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Posiada on tytuł doktora nauk politycznych. Opublikował wiele artykułów na temat współczesnej Turcji, jej polityki zagranicznej i sytuacji wewnętrznej. Monografia ukazała się w momencie, w którym coraz więcej polityków i publicystów zastanawia się nad przyszłością stosunków Turcji z Zachodem, czyli jej ewentualnym przystąpieniem do Unii Europejskiej.

Wspomniana książka jest publikacją naukową. Autor dogłębnie i wyczerpująco opisuje politykę zagraniczną Turcji, przedstawia jej uwarunkowania, odnosząc się do bogatej historii tego kraju. Już we wstępie autor określa Turcję mianem państwa paradoksów. Piśze, że jest to kraj zarówno europejski, jak i bliskowschodni, postimperialny, ale odcinający się od mocarstwowych korzeni, muzułmański, ale i przez wiele lat proizraelski, laicki i jednocześnie islamski. Uważa Turcję za państwo peryferyjne, ale pozostające jednocześnie w centrum globalnych stosunków mię-

dzynarodowych. System polityczny Turcji stanowi demokrację wielopartyjną, w którą już niejednokrotnie ingerowało wojsko. Turcja umiejscowiona wśród 20 największych gospodarek świata, bierze w udział w obradach G20, mimo iż posiada wiele obszarów niedostatku ekonomicznego. Należy do Organizacji Konferencji Islamskiej. Rządząca w niej partia o korzeniach islamskich przeprowadza głębokie reformy demokratyzujące, ponieważ za cel stawia sobie integrację ze strukturami chrześcijańskiej Unii Europejskiej. Można by znaleźć więcej paradoksów cechujących współczesną Turcję. Jest to państwo niedające się wpisać w proste schematy, niepoddające się uogólnieniom. Wszystkie te przeciwieństwa występują również w prowadzonej przez Turcję polityce zagranicznej. Z jednej strony ona jest ukierunkowana na Zachód, z drugiej zaś jest silnie zakorzeniona w realiach bliskowschodnich.

Zagadnienia prezentowane w książce zawarto w pięciu rozdziałach zatytułowanych kolejno: I *Teoretyczne aspekty analizy polityki zagranicznej* (1. *Badania teoretyczne nad polityką zagraniczną*, 2. *Uwarunkowania wewnętrzne polityki zagranicznej*, 3. *Podmioty i procesy decyzyjne w polityce zagranicznej*), II *Uwarunkowania obiektywne tureckiej polityki zagranicznej* (1. *Położenie geograficzne – interkontynentalność*, 2. *Ludność*, 3. *Gospodarka*), III *Uwarunkowania subiektywne tureckiej polityki zagranicznej* (1. *Turecka polityka*

zagraniczna między dziedzictwem Imperium Osmańskiego a kemalizmem), IV *Procesy decyzyjne w tureckiej polityce zagranicznej* (1. *System normatywny tureckiej polityki zagranicznej*, 2. *Podmioty państwowe*), V *Pozapaństwowe podmioty tureckiej polityki zagranicznej* (1. *Opinia publiczna*, 2. *Środki masowego przekazu*, 3. *Organizacje pozarządowe*) oraz we wstępie, zakończeniu i bibliografii. W opracowaniu tym umieszczono także zestawienie Ministrów Spraw Zagranicznych Republiki Turcji po II wojnie światowej, spis prezydentów Republiki Turcji, wymieniono poszczególne rządy Republiki Turcji od 1923 r. oraz wykaz skrótów i indeks osób.

We wstępie wskazano na potrzebę ukazania zależności między uwarunkowaniami wewnątrz krajowymi a polityką zagraniczną Turcji. W szczególności ukazano procesy decyzyjne i warunki determinujące kształt polityki zagranicznej. Autor podkreśla, że takie ujęcie problematyki polityki zagranicznej można uznać za nowatorskie i oryginalne na gruncie nauki światowej. Jest mało prac całościowo poruszających temat uwarunkowań wewnętrznych polityki zagranicznej Turcji. Jakub Wódka wspomina, że cała turecka literatura na ten temat opiera się na opisie wydarzeń historycznych, przez co są to publikacje mało wiarygodne ze względu na swoją nieaktualność i brak politologicznego oglądu. Zasadnicze pytanie, na które autor próbuje odpowiedzieć, brzmi: na ile uwa-

runkowania wewnętrzne wpływają na turecką politykę zagraniczną? Weryfikuje tezę, że tradycja i dziedzictwo imperium osmańskiego oraz ideologia Kemala Atatürka determinują kształt politycznej gry tego kraju z innymi państwami. Twierdzenie wielu osób, że turecka polityka zagraniczna nie jest polityką rządu, ale „silnego państwa”, to kolejna teza weryfikowana przez autora. Jakub Wódka szuka odpowiedzi na pytanie, które podmioty wywierają największy wpływ na procesy zachodzące we wnętrzu państwa i jakie są między nimi relacje.

W pracy zastosowano metodę systemową. Państwo postrzegane jest jako złożony organizm, na którego funkcjonowanie wywierają wpływ różne podmioty, często o wykluczających się interesach. Politykę zagraniczną przedstawiono jako proces. Autor wykorzystał układ problemowo-chronologiczny w rozważaniach, ponieważ uważa go za najwłaściwszy dla ukazania zależności między czynnikami wewnętrznymi i podmiotami kształtującymi turecką politykę zagraniczną. Układ ten pozwala koncentrować się na ewolucji systemu politycznego związanego z historią państwa. Ułatwia on także porządkowanie wiedzy, wyników badań i wniosków. Nie chroni jednak przed występowaniem powtórzeń.

W pierwszym rozdziale książki zaprezentowano teoretyczne podstawy analizy polityki zagranicznej. Definiuje się ją jako „proces formułowania i re-

alizacji interesów narodo-państwo-wych w stosunku do innych państw i uczestników systemu międzynarodowego” (s. 23). Wymienia się również różnice między tym terminem a pojęciem stosunków międzynarodowych. Autor dzieli teorie stosunków międzynarodowych, w tym polityki zagranicznej, na trzy fundamentalne szkoły – realizm, liberalizm oraz globalizm. W teoriach realistycznych czynniki wewnątrz krajowe traktowane są jako podrzędne względem zewnątrz krajowych. Teorie liberalne uwzględniają te czynniki jako równowartościowe. Ostatnia z teorii określa system międzynarodowy jako zbiór idei i norm. Według niej to historia, kultura i tradycja państwa określają jego interesy, a w konsekwencji uzależniają prowadzoną przez Turcję politykę zagraniczną.

Autor przytacza podział uwarunkowań wewnętrznych polityki zagranicznej stworzony przez amerykańskich specjalistów – Eugene’a Wittkopfa i Jamesa McCormicka. Według nich najszerszą kategorią są uwarunkowania społeczne, czyli kultura polityczna, wartości, autopercepcja. Następną, węższą, jest kontekst instytucjonalny, w którym zachodzą procesy decyzyjne – system konstytucyjny, podział władzy, rywalizacja między poszczególnymi podmiotami. Trzecią kategorię tworzą decydenci i jednostki. Osobowość, doświadczenia, wyznawane wartości, poglądy polityczne wpływają na odgrywaną przez decydenta rolę. Cechy

osobowościowe przywódców mogą wywierać wpływ na kształt polityki zagranicznej. Wymieniając uwarunkowania obiektywne polityki zagranicznej, wskazuje się na potencjał państwa znajdujący się w jego położeniu geograficznym, ludności, uwarunkowaniach gospodarczych i naukowo-technicznych oraz infrastruktury transportowej i sile militarnej. Jako istotny wymienia się także ustrój, który determinuje relacje między głównymi organami. Wskazuje się tu, że w grupie uwarunkowań subiektywnych polityki zagranicznej znajdują się: ideologia, koncepcje, doktryny, religia, świadomość decydentów, a także reakcja środowiska międzynarodowego oraz jakość kadry zatrudnionej w służbie zagranicznej.

Rozdział drugi pracy poświęcono szczegółowemu omówieniu czynników obiektywnych. Jako najważniejszy z nich podano położenie geograficzne Turcji, które w największym stopniu wyznaczało rolę, jaką państwo to odgrywało w stosunkach międzynarodowych w ostatnim stuleciu. Turcja, posiadając w granicach Półwysp Anatolijski, jest państwem interkontynentalnym, ponieważ terytorium to leży na styku trzech kontynentów – Europy, Azji i Afryki. Zasadne jest stwierdzenie, że kraj ten jest zarówno bałkański, bliskowschodni, kaukaski, ale także europejski. Przynależność geograficzna, gospodarcza czy polityczna Turcji nie poddaje się jednoznacznej kategoryzacji, dlatego prowadzona przez nią polityka zagraniczna wydaje się w sta-

nie „wewnętrznego rozdarcia” między relacjami transatlantyckimi, a Bliskim Wschodem. Wskazano także na dużą wartość gospodarczą i militarną cieśnin czarnomorskich (Bosfor i Dardanele). Ważne dla Turcji są również posiadane przez nią zasoby słodkiej wody, którą można eksportować do pobliskich państw. Ważnym czynnikiem obiektywnym jest też potencjał ludnościowy. Obecnie 73-milionowa Turcja według prognoz w najbliższych latach może stać się największym pod względem ludności państwem w Europie, co nie pozostanie bez wpływu na jej dążenia przynależnościowe do Unii Europejskiej.

W rozdziale trzecim zaprezentowano czynniki historyczne, ideologiczne oraz religijne tureckiej polityki zagranicznej. Ukazanie rozwoju tej polityki w kontekście powyższych determinantów pozwala zrozumieć rolę i miejsce Turcji we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Modernizacja tureckiego państwa przez elity państwa oraz próby narzucenia nowych wzorców pogłębiły podział społeczeństwa na centrum i peryferie. Podział Turcji na centrum – „elity” i peryferie – „lud” przetrwał do czasów współczesnych i wciąż w dużym stopniu przekłada się na politykę zagraniczną tego państwa.

Kolejny rozdział został poświęcony analizie instytucjonalno-prawnej. Opisano tu podmioty pierwszoplanowe kształtujące turecką politykę zagraniczną. Wymieniono w tej części trzy rodzaje elit w Turcji: państwową,

polityczną oraz wojskową, które wierają mniejszy lub większy wpływ na politykę zagraniczną. W rozdziale tym przeanalizowano wpływ poszczególnych organów państwa. Autor czynniki wpływające na stosunki polityczne Turcji z zagranicą dzieli na „twarde” oraz „miękkie”. W pierwszej grupie znajdują się instytucje i organy państwowe, które są za to konstytucyjnie odpowiedzialne. Największe kompetencje w tym zakresie określone przez konstytucję z 1982 r. posiada prezydent Republiki. Mimo to odgrywa on ograniczoną rolę w panującym w Turcji systemie parlamentarno-gabinetowym. Z podmiotów drugoplanowych wymieniono Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji. Zadaniem jego jest nie tylko zatwierdzanie budżetu, lecz także ratyfikacja umów międzynarodowych oraz ocena realizacji polityki zagranicznej i kadr dyplomatycznych.

System partyjny w Turcji określił autor jako niestabilny, między innymi z uwagi na ogromną liczbę partii politycznych, które powstały w ciągu ostatniego półwiecza. Obecnie na tureckiej scenie politycznej góruje postislamska Partia Sprawiedliwości i Rozwoju, która prowadzi z jednej strony działania zorientowane na Zachód (utrzymuje sojusz ze Stanami Zjednoczonymi) oraz stawia za główny cel integrację z Unią Europejską. Z drugiej strony pod rządami tej partii w tureckiej polityce zagranicznej rośnie znaczenie kierunku bliskowschodniego jako równoważącego orientację na Zachód.

Osobny podrozdział poświęcił autor Ministerstwu Spraw Zagranicznych z powodu odgrywania przez tę instytucję kluczowej roli w kształtowaniu polityki zagranicznej oraz biurokracji tego resortu. Jako ważny czynnik wywierający wpływ na stosunki międzynarodowe państwa tureckiego wymienia się armię, która oddziałuje w różny sposób na rząd. Aby zrozumieć współczesną Turcję, trzeba dogłębnie przeanalizować rolę jej sił zbrojnych, dlatego w pracy tej został im przeznaczony odrębny podrozdział. Autor zauważa, że armia jest instytucją, która w Turcji w niewielkim stopniu podlega kontroli i krytyce, także kontroli społecznej i państwowej. Do niedawna także jej budżet nie był objęty kontrolą parlamentarną. Na czele wojska stoi szef tureckiego Sztabu Generalnego. Ze względu na szerokie uprawnienia i bezpośredni wpływ na politykę zagraniczną kraju jest on często stawiany na równi z premierem. Działania wymienionych podmiotów regulowane są w ustawie zasadniczej oraz w innych aktach prawnych, które autor opisał także w swej pracy.

Jakub Wódka zwraca uwagę na to, że analiza zapisów konstytucyjnych nie odzwierciedla w pełni procesu decyzyjnego w tureckiej polityce zagranicznej. Do podmiotów „miękkich” kształtujących politykę zagraniczną tureckiego państwa autora zalicza opinię publiczną, środowiska biznesowe, media oraz szeroko rozumiane organizacje pozarządowe. Powyższe determi-

nanty scharakteryzowano szczegółowo w rozdziale piątym pracy. W Turcji dużą rolę w kształtowaniu stosunków z innymi państwami odgrywają ludzie posiadający cechy przywódcze. Osoby nieposiadające właściwej osobowości pozostają w cieniu biurokracji Ministerstwa Spraw Zagranicznych i wojska. Polityka zagraniczna zależy również od całościowego kontekstu polityki wewnętrznej. Przykładem jest prezydent, którego zakres kompetencji nie jest precyzyjnie określony. Istotne jest to, że gdy zwiększeniu ulegają wpływy jednej instytucji, ograniczeniu ulegają wpływy innej. Marginalizacja niektórych uczestników procesu kształtowania polityki zagranicznej przez silniejsze gremia prowadzi do konfliktu interesów i sporów. Autor wskazuje, że kilku polityków w powojennej historii Turcji zdominowało politykę zagraniczną, a obecnie czyni to premier Recep Tayyip Erdogan.

Rozdział piąty jest miejscem prezentacji nowych podmiotów, które wpływają na procesy polityczne w państwie tureckim. Do lat 50. XX wieku praktykowano politykę represyjną wobec społeczeństwa obywatelskiego. Władza pozbywała się konkurencji, ograniczano zdolność obywateli do samoorganizacji. Silne państwo zabraniało działalności niezależnych organizacji oraz prasy. Wygrana Partii Demokratycznej była wyrazem buntu wobec represyjnego państwa, wyrażonego przy urnie. W ciągu następnych lat przyjęto nową konstytucję, której

zapisy pozwalały na tworzenie związków zawodowych, nowych partii politycznych, stowarzyszeń studenckich. W dokumencie tym przyznano społeczeństwu także prawo do strajku. Scena polityczna Turcji uległa zmianie, ponieważ do głosu doszły nowe siły kwestionujące prozachodni kierunek tureckiej polityki zagranicznej. Tylko w latach 1960–1970 liczba ogólnokrajowych stowarzyszeń wzrosła z 17 do 42 tysięcy. Wskazuje się tu, że coraz ważniejszą rolę ogrywają w Turcji środowiska biznesowe, które dzięki liberalizacji tureckiej gospodarki i otwarciu kraju na świat zaczęły być bardziej wpływowe. Także środki masowego przekazu mimo pozostawiania pod kontrolą państwa i autocenzury dziennikarzy coraz częściej podają w wątpliwość politykę narzuconą z góry przez państwo. Jednocześnie opinia publiczna staje się bardziej aktywna. Dotyczy to także środowisk emigrantów, zwłaszcza tych, które skupiają ludność kaukaską. Różnorodne grupy społeczne o odmiennych poglądach religijnych, politycznych, kulturalnych, etnicznych i ekonomicznych przekształciły gruntownie sferę publiczną. W ostatnich latach na znaczeniu zyskują środowiska religijne, w tym tarikaty. Powstaje coraz więcej publikacji religijnych, a kobiety zaczęły częściej zakrywać twarze, postępując niezgodnie z zasadą laickości państwa. To właśnie kwestia chust należy do głównych elementów sporu między warstwami religijnymi a elitą posiadającą władzę w państwie.

W zakończeniu autor podsumowuje wcześniejsze wywody, podejmuje próbę ostatecznej analizy i udzielenia odpowiedzi na pytania badawcze postawione we wstępie pracy. Wskazuje prognozy rozwoju kierunków tureckiej polityki zagranicznej w perspektywie wydarzeń krajowych i przewidywanej ewolucji tureckiej sceny politycznej. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju stawia sobie za cel członkostwo w Unii Europejskiej. Nie można wykluczyć, że pod wpływem braku postępu w negocjacjach akcesyjnych z UE będą narastać w społeczeństwie tureckim nastroje antyunijne. Obecnie trudno jest prognozować, w którym kierunku podąży polityka zagraniczna Turcji, głównie ze względu na dużą dynamikę i płynność środowiska międzynarodowego. Autor opisuje Turcję jako państwo, w którym politycy wybrani w demokratycznych wyborach decydują o losach państwa. Nie postępują oni według ideologii kemalistowskiej i sugestii wojska.

Na końcu pracy Jakuba Wódki można znaleźć aneksy prezentujące nazwiska ministrów spraw zagranicznych i prezydentów oraz rządy w ubiegłych latach. Ułatwiają one czytelnikowi obserwację tureckiej sceny politycznej.

Wiedza zawarta w zaprezentowanej pracy jest poparta materiałami źródłowymi oraz literaturą przedmiotu. Znajduje to odbicie w formie przypisów oraz zestawieniu bibliograficznym. Książka jest monograficzną prezentacją wizerunku polityki zagranicznej

Turcji oraz różnorodnych czynników wewnętrzpaństwowych, które na nią wpływają w sposób zarówno pozytywny, jak i negatywny.

Publikacja ma wiele zalet. Ma też ona istotne wady. Dzieło napisano hermetycznym językiem naukowym. Często umieszczono w tekście określenia z języka łacińskiego oraz angielskiego. Zabieg ten może utrudnić czytelnikom zrozumienie niektórych fragmentów publikacji. Szata graficzna również nie ułatwia lektury czytającemu. Książka jest z powodu monotonnego układu dość trudna w odbiorze. Zabrakło tu przejrzystości w postaci śródtytułów oraz ilustracji. Powszechnie wiadomo, że każde zdjęcie lub rycina są warte tysiąca słów. Przypisy praktycznie zlewają się z tekstem głównym i są zbyt drobiazgowe. Konkludując, uważam, że książka jest bogata w różnorodne informacje. Wnosi wiele do współczesnej literatury naukowej z dziedziny politologii oraz stosunków międzynarodowych. Przedstawia ona politykę zagraniczną Turcji i jej uwarunkowania w nowatorski sposób. Jest to książka ważna dla każdej osoby interesującej się Turcją oraz sytuacją polityczną na arenie międzynarodowej, głównie ze względu na deklaracje tego państwa związane z chęcią przystąpienia do Unii Europejskiej.

► Wojciech Stankiewicz

Katarzyna Czornik, *Bliski Wschód w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w latach 1945–2012*, Remer, Katowice 2012, ss. 516.

Bliski Wschód jest w polskiej świadomości społecznej, ale również politycznej, często kojarzony z ofertami *last minute – Egipt*, choć wydarzenia z okresu tak zwanej jaśminowej rewolucji nieco odmieniły ten stan rzeczy. Tym bardziej cieszy powstanie takiej pracy jak pozycja Katarzyny Czornik, która datą publikacji wpasowuje się w przebieg dyskusji i szerokiego dyskursu nad tak poważnymi zmianami geopolitycznymi w tym rejonie świata. Praca ta jest o tyle ciekawa, że napisana przyjemnym i otwartym językiem, rzuca zupełnie inne światło na przebieg znanych z historii wydarzeń kształtujących relacje USA–Bliski Wschód. Przede wszystkim zmienia je o tyle, że możemy na kwestie bliskowschodnie spojrzeć przez pryzmat wielkiej polityki mocarstw.

Bliski Wschód to pojęcie, które samo nasyca wielu problemów definicyjnych. Samo nakreślenie tego obszaru nie jest tak trudne, jak zrozumienie, czy też unaocznienie tego, co w strukturach społecznych kryje się pod tą nazwą. Autorka ukazuje w swojej publikacji liczne podziały plemiennie-dynastyczne i ideologiczne, antagonizmy i główne konflikty w regionie, a także spory narodowościowe i religijne, które stały się obiektem zainteresowania dla Stanów Zjednoczonych. Jednocze-